

D. Bos, *In dienst van het Koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende-eeuws Nederland* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999; Amsterdam: Bert Bakker, 1999, 469 blz., f49,90, ISBN 90 351 2043 4).

Geen beroepsgroep is royaler gedocumenteerd dan die van de predikanten, en waarschijnlijk is ook de publicatiedrang nergens zo algemeen als juist onder de dominees. Over gebrek aan materiaal hoefde David Bos dan ook niet te klagen, toen hij zijn onderzoek begon naar de beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in de negentiende eeuw. Men mag hem dus al prijzen voor het enkele feit dat hij geslaagd is, want overvloed aan bronnen is een twijfelachtige zegen, die de vlijtige onderzoeker aan het gevaar van de verdrinkingsdood bloot stelt. En veel voorbeelden had hij niet, noch onder de sociologen, noch onder de historici. Wel heeft hij geprobeerd met die beide wetenschappen zijn voordeel te doen. Wie de inleiding leest merkt dat Bos uit is op de doctorstitel in de sociale wetenschappen, en aan het einde komt de socioloog zich opnieuw melden. Daar tussenin ligt het eigenlijke boek, waarin vooral de historicus aan het woord lijkt.

Naar vertrouwd sociologisch recept begint Bos met een schets van de theorie die hij aan zijn werk ten grondslag wil leggen. Hij zoekt aansluiting bij hen die beroepsontwikkeling willen bestuderen door niet alleen aandacht te geven aan de bewuste beroepsgroep, maar ook aan de collectieve actoren waartoe zij in relatie staat. Voor de predikanten zijn dat de opleidingsinstituten — dus de theologische faculteiten — de staat, de clientèle ofwel de gemeenteleden, en tenslotte de aangrenzende beroepsgroepen, zoals bij voorbeeld de onderwijzers. Het onderzoek richt zich dan enerzijds op de interne verhoudingen binnen het predikantencorps, anderzijds op de relatie tot de andere vier actoren.

Dat lijkt dan uit te zullen lopen op een sociologische studie in vijf grote thematische hoofdstukken. Maar het onderlinge spel van de vijf actoren vormt meer de rode draad die door het boek heenloopt en niet eens altijd scherp zichtbaar blijft, dan dat het zijn eigen ordening aan de stof oplegt. De feitelijke opzet is eerder chronologisch, maar dan zo dat in elk hoofdstuk één bepaald onderwerp wordt behandeld: de beroepslichten, de verhouding tot de overheid, de plaats van de predikant in de cultuur, de opleiding en zo meer. Als we het boek uithebben, is de hele negentiende eeuw aan ons voorbijgetrokken en weten we genoeg van de dominees om op eigen kracht terug te kunnen keren naar de vijf actoren.

Aanvankelijk, onder Willem I, vervulde de staat een overheersende rol. De predikant was een soort rijksambtenaar die zijn eigen taak had in het proces van natievorming. Ook zijn opleiding bereidde hem daarop voor. De reorganisatie van het hoger onderwijs met zijn algemene propedeuse droeg bij tot de integratie van de theologen in het studentenleven. Ze behoorden tot de culturele elite, en zouden vooraanstaande plaatsen innemen in de vaderlandse letterkunde. In de tijd van Willem II ging de overheid zich terugtrekken van het godsdienstige terrein. Andere kerkgenootschappen dan het hervormde kregen meer ruimte, want de overheid begreep dat de Nederlandse natie breder was dan de hervormde kerk. De predikanten dreigden nu hun positie als geestelijke leidslieden te verliezen. Ze wapenden zich daartegen door een zwaarder accent te leggen op hun status als beoefenaars van de wetenschap: de vakman die het beter wist. Zo kwam de moderne theologie tot bloei.

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de predikant echter meer dan voorheen afhankelijk van zijn gemeente. De lidmaten kregen invloed op de samenstelling van de kerkenraden en de beroeping van de predikant. Ook financieel verloor hij zijn onafhankelijkheid. De rijkstraktementen werden niet meer aangepast aan de geldontwaarding, zodat de gemeenten meer zelf moesten bijdragen. Dat bevorderde de kerkverlating onder de vrijzinnigen in de jaren zeventig. Dientengevolge steeg de invloed van de rechtzinnigen, maar onder die groep

vond in de jaren tachtig een uittocht plaats, de doleantie van Abraham Kuyper. De hervormde predikanten trachtten hun relatie tot de achterblijvers te verbeteren, door meer aandacht te besteden aan hun verhouding tot de gemeente. De dominee werd zo als raadsman tot pendant van de dokter, de één voor de geest en de ander voor het lichaam. Net als de arts onderscheidde hij zich van de leken door zijn overwicht aan kennis. Geleerde wilde hij blijven, en dat heeft zijn sociale positie niet geschaad. Zijn afstand tot de culturele elite nam echter toe. De domineedichter raakte zijn prestige kwijt.

Het spreekt vanzelf dat zo'n korte samenvatting aan dit boek geen recht kan doen. Maar ze doet wel blijken dat Bos er met zijn benadering in slaagt alle hoofdontwikkelingen met elkaar in verband te brengen. Kaal gepresenteerd als hier zullen zijn stellingen nu en dan tegenspraak oproepen, en zo is het mij ook bij de volledige lectuur wel eens vergaan. Dat is mede een gevolg van de gekozen opzet. Bos schrijft over het domineesberoep, maar het woord roeping komt noch in de index, noch in de verklarende woordenlijst voor. Dat is denk ik geen toeval. *In dienst van het Koninkrijk* is een vlot leesbaar en onderhoudend geschreven boek. Aan de geestelijke dimensie van het bewuste beroep besteedt het weinig aandacht. Al wordt het woord Koninkrijk in de titel met een hoofdletter geschreven, het gaat naar mijn indruk om het Koninkrijk der Nederlanden. Maar laten we dat beschouwen als gepaste bescheidenheid van wetenschap die haar plaats weet. Is het zo bedoeld, dan mogen we concluderen dat sociologie en geschiedenis hier op gelukkige wijze met elkaar verenigd zijn.

A. Th. van Deursen

H. M. M. van Goor, *Banken en industriefinanciering in de 19^e eeuw. De relatie tussen Mees en Stork. Van den Bergh gaat naar Engeland* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2000, Tinbergen institute Research series CCXXXVI; Amsterdam: Thela thesis, Tinbergen institute, 2000, 282 blz., ISBN 90 517 0810 6).

Wie op grond van bovenstaande titel een uitgebreide studie verwacht over banken en industriefinanciering zal na het lezen van de inleiding enigszins teleurgesteld zijn. Anders dan bij de meeste Nederlandstalige financiële geschiedschrijvingen heeft de economisch geschoolde auteur Linda van Goor het verleden namelijk gebruikt om recente theoretische inzichten uit de monetaire economie te toetsen; een aanpak die zoals zij in de inleiding van haar dissertatie terecht opmerkt in Nederland nauwelijks wordt toegepast.

Het werk is opgebouwd uit drie delen, die worden omlijst door een inleiding, een slotbeschouwing en conclusie en een uitvoerige literatuurlijst. De annotatie die veelal aan het einde van elk hoofdstuk, maar ook wel in de tekst wordt gepresenteerd, is niet overvloedig. Dat geldt niet voor de uitvoerige toelichting bij de bewaard gebleven archieven en hun bewaarplaatsen. De delen een en twee vormen respectievelijk het theoretische en het historische kader voor de twee casestudies die samen het derde deel vormen.

Het eerste deel geeft een overzicht van enkele financiële intermedietheorieën. Een centraal aandachtspunt in deze beschouwing is het vraagstuk van de informatie-asymmetrie, dat wil zeggen het verschil in informatie waarover de verschillende marktpartijen beschikken. Het informatieprobleem was in de oudere economische theorieën—die perfecte markten veronderstelden—een onbekend verschijnsel. In werkelijkheid zijn markten verre van perfect en beïnvloedt informatie-asymmetrie dan ook het functioneren van financiële markten. Zo wordt vermogen duurder en minder beschikbaar. Volgens de eerdergenoemde financiële intermedietheorieën kunnen banken de kosten die verband houden met vergaren van informatie over